

Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form Değişiminin İncelenmesi

Ezgi YEKBUN AKSU, Ayşegül ALTINÖRS ÇIRAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Koruma Planlaması, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
yekbunezgi@gmail.com, aysegul.altinors@hotmail.com

Özet: Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde, Yukarı Mezopotamya sınırları içerisinde yer alan Mardin ve çevresi Paleolitik dönemden itibaren iskan edilen önemli bir yerleşim bölgesidir. Mardin tarihi kent merkezine ilişkin veriler tarihsel kaynaklarda MS 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Anadolu'daki tarihsel yerleşmelerin pek çoğunda olduğu gibi tarih öncesi devirler, antik dönem, Orta Çağ ve yakın tarihte farklı kültürel ve etnik gruplar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmış olması nedeniyle çok katmanlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip olan Mardin, ticaret yollarının kesişim noktasında yer almasının da etkisiyle farklı kültürler ile etkileşim içerisinde olan bir yapıya sahiptir. Bu etkileşim süreci hem kültürel yapı, hem de kentsel doku üzerinde etkili olmuştur.

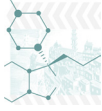
Bildiri kapsamında, 16. yüzyıldan itibaren Mardin tarihi kentini anlatan yazılı kaynaklar ve dönemlerine ışık tutan seyyahların seyahat notları, çizdikleri gravür vb. çizimler gibi efemeral kaynaklar ile eski harita, plan, mahalle sınırları vb. görsel kaynaklardan yararlanılarak kentin ilk kurulduğu dönemden bu yana sınır değişimleri ve dönemsel makroform özellikleri incelenecektir. Kent surlarının şekillenmesi, kent kapılarının değişimi ve korunan/kaybedilen tarihsel-mekansal öğelerin süreçsel olarak araştırılması ile kentin günümüze kadar gelişim öyküsü aktarılmaya çalışılacaktır. Eski harita ve planlar ile ulaşılabilen tarihsel kaynaklardan toplanan veriler içerisinde Mardin tarihi kent merkezinin yerleşme sınırını etkileyenler uydu fotoğrafları üzerinde karşılaştırılacak ve dönemsel değişimler karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır. Bu araştırmaya ek olarak, tarihsel dokunun korunması ve planlanmasına yönelik çalışmaların da tarihsel dökümü yapılarak, bu çalışmaların kentin gelişim süreçlerine etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, kentsel sit, koruma, makroform, gravür

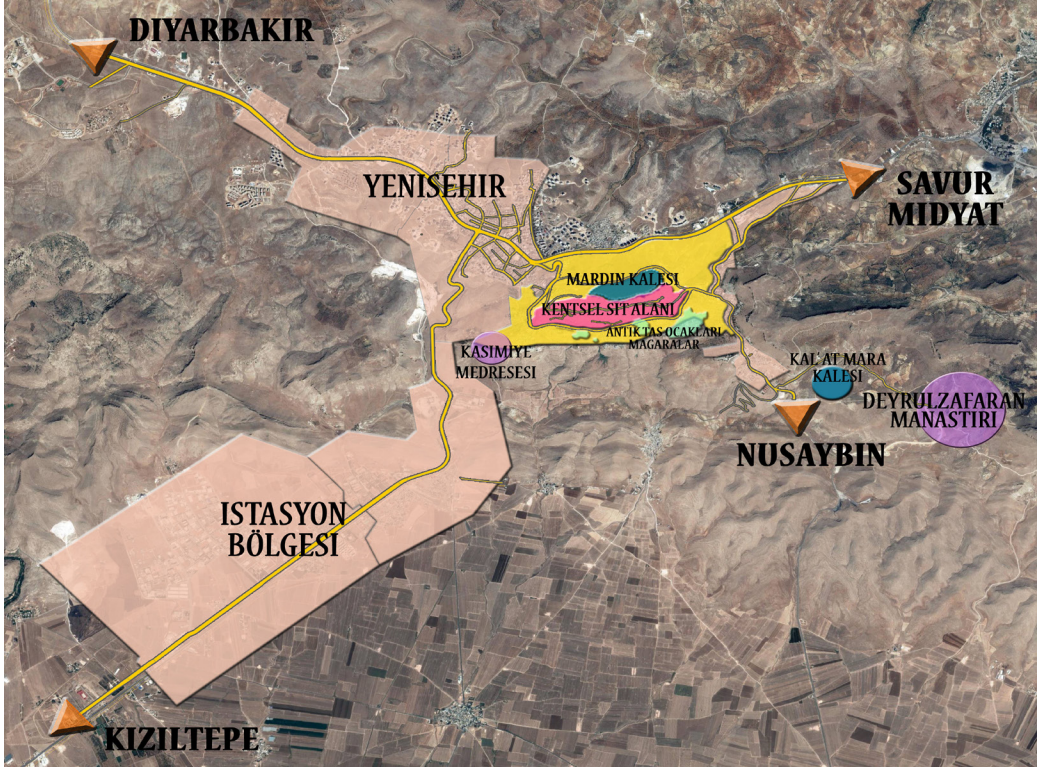
Giriş

Anadolu coğrafyasında yer alan tarihi kentler, geleneksel konut mimarisi ve kent dokusunun özgün örneklerini sunmaktadır. Bu bildiri kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, çok kültürlü yaşam pratiğine ve özgün mekansal dokusuna sahip tarihsel kentlerinden birisi olan Mardin kentinin kentsel yayılma ve makroform özellikleri incelenmektedir. Organik bir dokuya sahip olan Mardin, bir yamaç yerleşmesidir ve topografik özellikler nedeniyle uzun dönemler yamaç boyunca lineer bir gelişim göstermiştir.

Mardin tarihsel yerleşiminin ve günümüzde ulaştığı kent makroformunun tarihsel dönemler içindeki değişimini anlayabilmek için tarihsel kaynaklar, gravürler, eski plan ve

haritalar incelenmiştir. Kentin gelişme süreci incelenirken, tarihsel dönemlerde yaşanan olaylar ve yönetim biçimindeki değişimlerin kentin yayılmasını ve makroform özelliklerini nasıl etkilemiş olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın dayandığı temel kaynaklar; 16. ve 19. yüzyıl mahalle sınırları haritaları, 1930’lu yıllarda Albert Gabriel’in gerçekleştirdiği çalışmalar, 1952 Mardin Şehri Kesin İmar Planı, 1985 yılı Mardin Kenti Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı ve 1993 yılı Mardin Koruma İmar Planı olmuştur (Şekil 1).

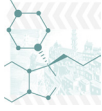
Şekil 1. Mardin konumu.

Mardin Kent Sınırlarının Tarihsel Gelişiminin İncelenmesi

20. yüzyıl Öncesi Kentsel Nitelikler ve Makroform Özellikleri

Kentteki yerleşimin merkezinin çekirdeğini oluşturduğu düşünülen Mardin Kalesi, bazı kaynaklarda 4. yüzyıla bazı kaynaklarda ise 10. yüzyıla tarihlenmektedir. Tarihlendirme konusunda kapsamlı bilgilere, kale içerisindeki yerleşim üzerine arkeolojik araştırmaların ilerlemesiyle ulaşılabilecektir. Bununla birlikte kalenin uzun dönemler boyunca savunma amaçlı kullanılmış olduğu bilinmektedir.

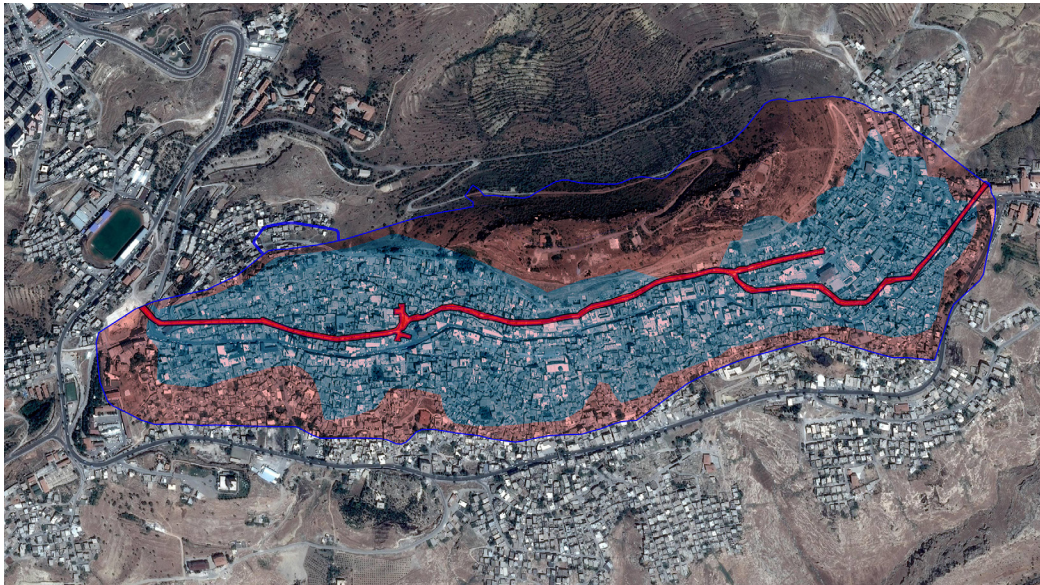
Aydın ve diğerlerine (2000) göre, Mardin’de 4. yüzyıl öncesinde de inşa edilmiş olan kiliselerin bulunması, yerleşimin “Hristiyanlığın ön tarihi” sayılabilecek birçok gelişmeyi yaşadığını ortaya koymaktadır. Kentte kiliselerin, anıtsal yapıların ve çarşı dokusunun bu dönemde oluşmaya başladığı düşünülmekle birlikte, günümüze bu erken döneme ait sınırlı sayıda yapı ulaşabilmiştir.

7. yüzyılda İslam devletlerinin hakimiyeti altında olduğu bilinen yerleşimde, bu dönemlere ait kentsel yapıya ilişkin net veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte 10. yüzyılda kente uğrayan İbn Havkal, Tabari, İstahri gibi gezginlerden Tabari'nin kenti, “... kalabalık büyük çarşıları olan sur dışı mamur, tepe üzerinde büyük bir şehir...” şeklinde tanımladığı bilinmektedir (Alioğlu, 2003, 20). Diğer gezginlerin anlatılarında kentin mekansal dokusuna, İslamiyet dönemi veya öncesindeki yapılaşmalara ilişkin verilere rastlanmamaktadır (Alioğlu, 2003).

Bu süreçte kronolojik bir sıralama ile; antik dönemden 4. yüzyıla kadar Subariler, Geç Uruk, Hurriler, Sümerler, Akadlar, Asurlular, Hellenler, Seleukoslar, Abgar Krallığı, Roma İmparatorluğu, Sasaniler egemenliği, 4. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) hakimiyeti, 7. yüzyıldan itibaren Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Selçuklular, 12. yüzyıldan itibaren Artuklular Devleti, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve 20. yüzyıl sonrası Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan kent ve çevresinde egemenlik süren medeniyetler bir kısmı günümüze ulaşabilen kültürel ve mekansal izler bırakmıştır.

Kale içerisindeki yerleşimden elde edilen veriler, kentin 16. yüzyılda kale eteklerine doğru yayılarak geliştiğini göstermektedir. Kentin bugün ana caddesini ve tarihi merkezindeki tek taşıt ulaşım alternatifini oluşturan aksın çevresindeki mahalle dokusu sosyal ve kültürel yaşamın etkisinde biçimlenmiştir. Kentsel dokunun Şekil 2’de kırmızı ile gösterilen ve günümüzde 1. Cadde olarak isimlendirilen yol aksı çevresinde, gri ile gösterilen alanı içerisinde geliştiği, mavi ile gösterilen sur duvarlarının ise yerleşik dokudan daha geniş bir alanı sarmakta olduğu görülmektedir.

Şekil 2. 16. yüzyıl Mardin kent makroformu.

Tarihsel kaynaklarda 16. yüzyılda ana cadde çevresinde yer alan dokuz mahalleden oluşan kent dokusunun, halk arasında “beden” olarak bahsedilen bir sur ile çevrelendiğinden söz edilmektedir (Aydın ve diğer, 2000, 122).

Kentteki mahallelerin yaşayan toplulukların etnik ve dini özelliklerine göre isimlendirilmiş

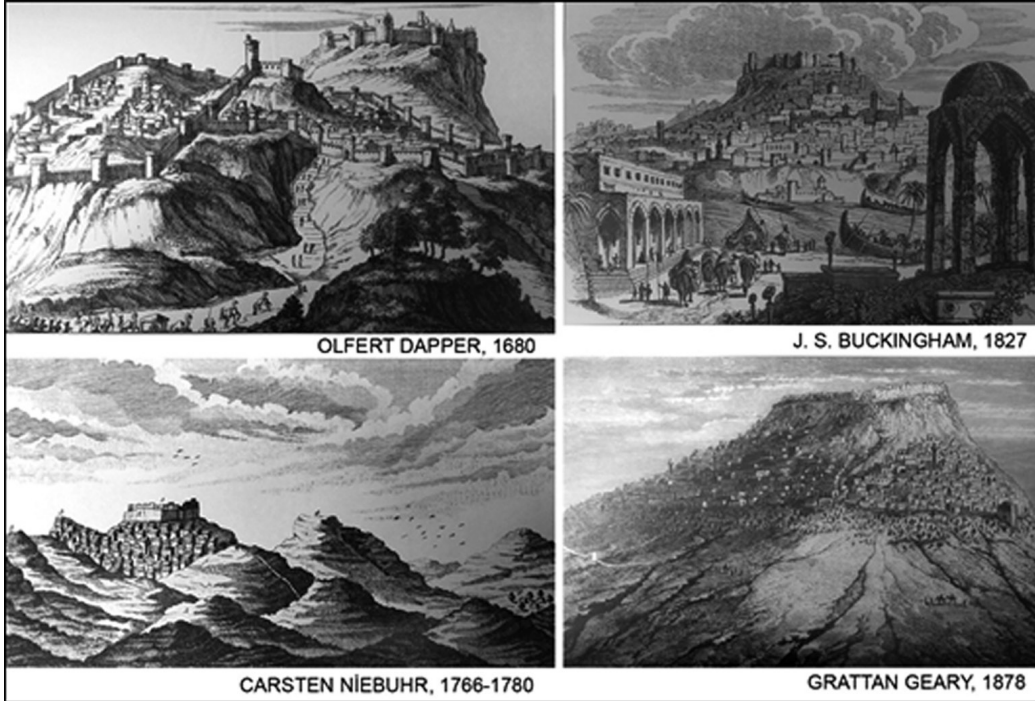

olabileceğinden söz eden Göyünç (1969), özellikle ana caddenin bağlantıyı oluşturduğu, Bâbü'l Hammara, Kassis ve Kölasiye mahallerinde Hristiyan nüfusun yaşadığından da bahsetmektedir. Demografik yapı özelliklerine paralel olarak kiliselerin bu mahallelerde yoğunlaştığı tespit edilebilmektedir. Kale ve dış surlar arasındaki bu yerleşik doku kentsel doku oluşumunun öncül izlerini taşımaktadır.

Dönemi itibariyle en geniş mahalle sınırı Bâbü'l Hammara, nüfusun en yoğun oldukları ise Bâbü'l Hammara, Kassis ve Sündik Mahalleleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın ve diğer, 2000). Ayrıca Şemsiyye mahallesinde Şemsilerin, Yahudiyan mahallesinde Yahudilerin yerleşim gösterdiği ve mahalle isimlerinin de toplumsal yapıya göre şekillendiği görülmektedir. Mekansal yapının oluşumunda dinsel ayrımların belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

16. yüzyılda; kalenin birkaç kez onarım gördüğü, kale camisinin kullanımda olduğu, şehrin surlarının korunduğu ve zaman zaman onarımlar geçirdiği ve kentte dört cami, on üç mescid, altı medrese, on iki zaviye, altı kilise, on üç hamam, dört kervansaray ve bir bedesten bulunduğu bilgisine ulaşılabilmektedir (Göyünç, 1969). 16. yüzyıla mahalle kentsel yapısına ilişkin dikkat çekici bir diğer bilgi de, ana caddenin alt kısmında yer alan mahallerin güneyine kırsal alandan gelen mevsimlik işçilerin ve aşiretlerin dönem dönem yerleşmiş olduğudur (Aydın ve diğer, 2000).

Kente 16.-19. yüzyıllarda çeşitli dönemlerde gelen seyyahların kentteki mekânsal ve toplumsal yapıya ilişkin anlatıları mekansal ve sosyal dokunun anlaşılması için önemli bir veri sunmaktadır (Şekil 3). Olfert Dapper'in 1680'de Mardin'e uğramış olduğu düşünülmekte ve kentin ortasındaki tepenin üzerindeki kalenin görkeminden söz ettiği, şehrin bu tepe çevresinde yerleştiğine yönelik bilgiler sunduğu aktarılmaktadır (Göyünç, 1969). 1766 yılında Mardin'e gelen Alman seyyah Carsten Niebuhr kentin yüksek ve dik bir dağın yamacına kurulduğundan, kalenin ve surların harap durumda olduğundan, yumuşak kireçtaşı ile yapılan evlerin teras şeklinde yapıldığından ve yerleşimin Mezopotamya Ovası'nın manzarasına baktığından söz etmektedir (Nasıroğlu, 2010). Ayrıca Şemsiler'in Mardin'de iki mahallede yaşadıklarını ve ayrı mezarlık alanları olduğunu, kale içerisinde de yaşamın sürdüğü seksen ev bulunduğunu belirtmiştir (Göyünç, 1969). Bu aktarımlar kale içerisinde yaşamın 18. yüzyılda halen sürdüğünü göstermektedir.

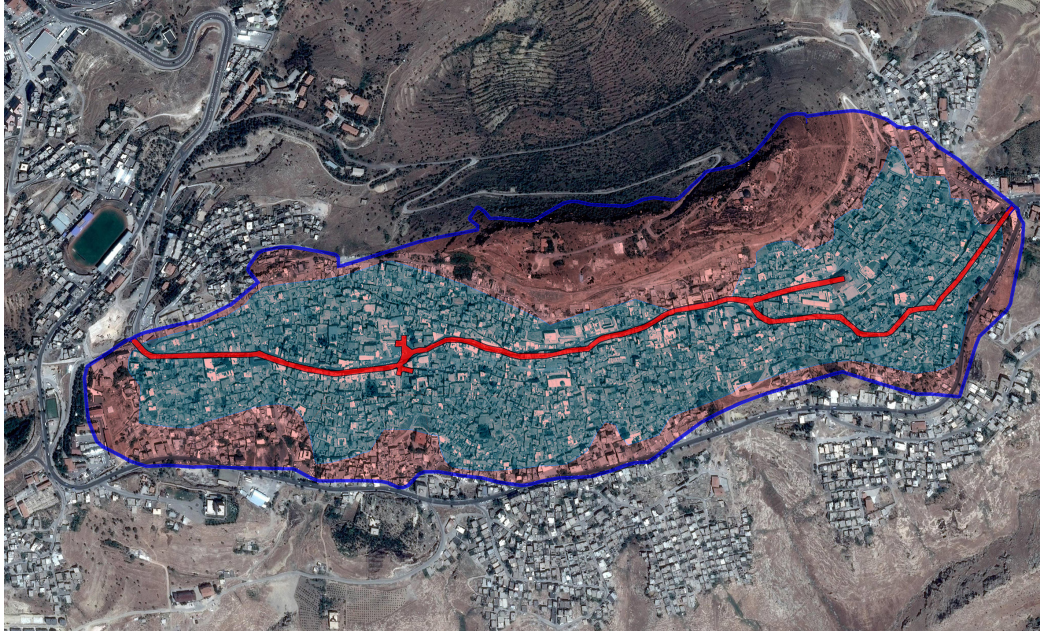
Şekil 3. 17-19. yüzyıllarda Mardin gravürleri (Gravürlerle Türkiye: Anadolu 2, 2002).

Mardin'e 1827 yılında uğrayan James Silk Buckingham, kalenin dikey bir uçurumdan yükselen doğal yapısının kentin savunmasında önemli olduğunu, kalenin güneyinden geçen surların duvar biçiminde geçtiğini, şehirdeki evlerin “Roma tiyatrosundaki koltuklar gibi...” teraslı yapıldığını ve aralarında geçitler bulunduğunu aktarmaktadır (Nasıroğlu, 2010, 66). Ayrıca seyyah, kentte üç büyük ve görkemli olmak üzere sekiz cami olduğundan ve bu yapıların Arap taş işçiliği örneklerinden olduğunu açıklamakta, kentte iki kilise ve iki manastır bulunduğunu ve kentte su problemi olduğunu vurgulayarak üç tane hamam yapısından söz etmektedir (Nasıroğlu, 2010, 67).

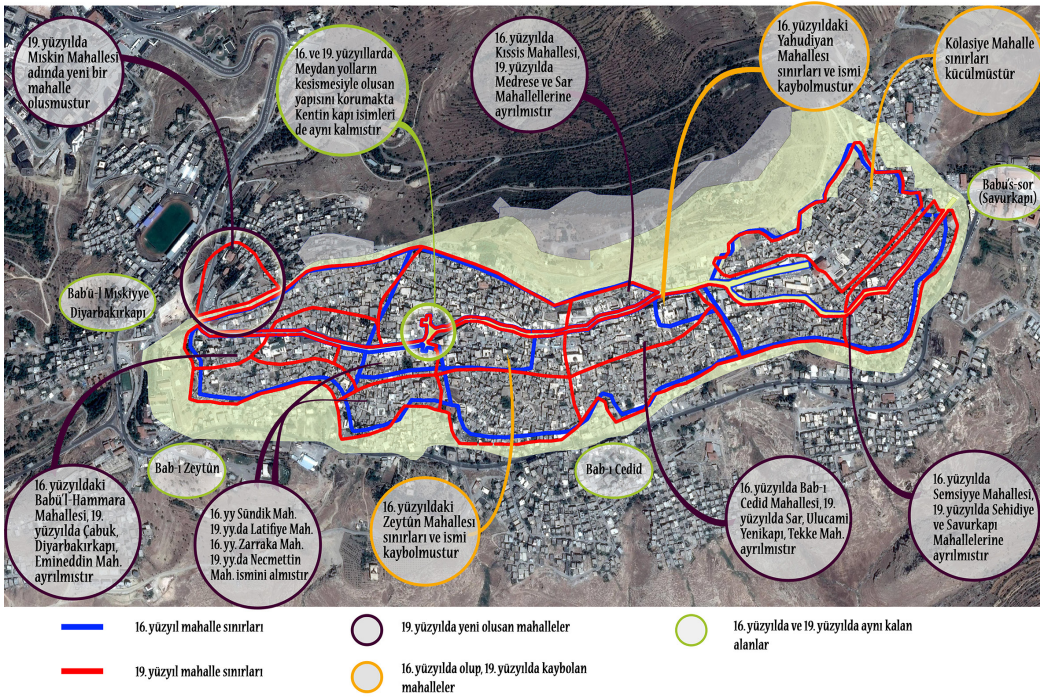
1878 yılında Mardin'e uğrayan Grattan Geary, şehir surlarının bir kısmının belirgin olduğunu, bazı yapıların surlar üzerine inşa edildiğini, nüfusun dörtte birinin Hristiyan olduğunu aktarmaktadır (Göyünç, 1969).

19. yüzyılda kentin yerleşik dokusu 16. yüzyıldaki yapısına benzer biçimde kalarak, kale ile dış surlar arasında gelişmiştir. Bu süreçte 16. yüzyıldaki dokuz mahallenin on üçe çıktığı, sınırlarının ve isimlerinin değiştiği görülmektedir. Bu değişimler incelendiğinde, 16. yüzyıldaki Yahudiyan ve Zeytûn Mahallerinin yakın çevresindeki mahalle sınırlarına dahil olduğu, kentin sahip olduğu dört kapının aynen korunduğu, 19. yüzyılda kuzey batı yönündeki Mışkin Mahallesinin kent formundaki tek değişiklik olduğu söylenebilmektedir (Şekil 5).

Şekil 4 ve 5'te görüldüğü üzere, Mardin 19. yüzyılda kale ile dış surlar arasında yer almaktadır ve 16. yüzyıldaki mahalle ve form yapısında çok büyük değişiklikler yaşamamıştır.

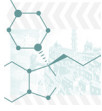
Şekil 4. 19. Yüzyıl Mardin kent makroformu.

Şekil 5. 16. ve 19. yüzyıl Mardin mahallelerinin karşılaştırmalı incelemesi.

Osmanlı Döneminde Tanzimat'ın ilanının ardından Mardin'deki ekonomik yapı ve yönetim yapısı değişimlere uğramıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte kentlerde postane açılması, sağlık ve üretime yönelik merkezler oluşturulması, vergilerin ve askerliğin biçimsel değişimi, kanunlardaki değişiklikler gibi toplumsal ve ekonomik yapıyı değiştiren buna bağlı olarak da kentsel dokuyu etkileyen pek çok gelişme yaşanmıştır (Aydın ve

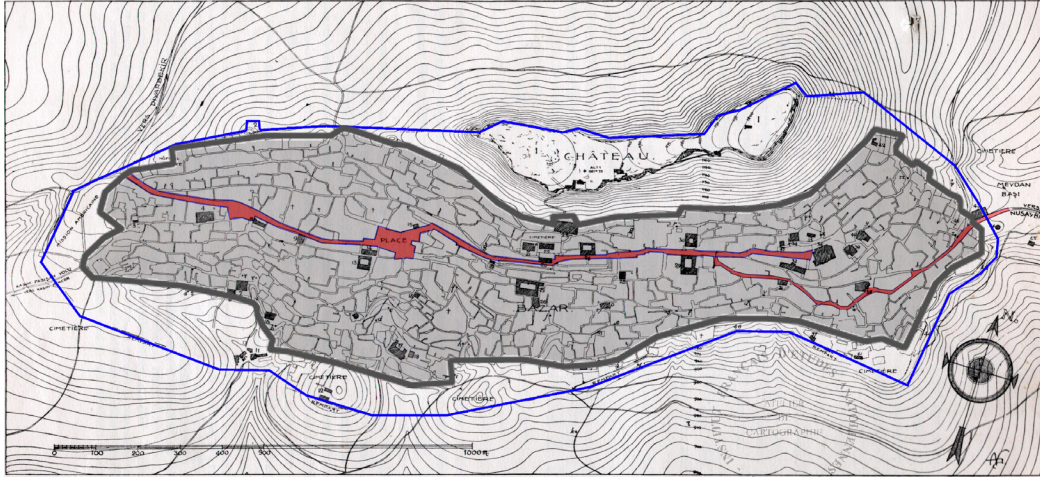

20. yüzyıl Sonrası Kentsel Nitelikler ve Makroform Özellikleri

1900-1920 aralığında ise yerleşik dokunun, güney, güney doğu, kuzey ve kuzey doğuda parçalı biçimde büyüme gösterdiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı Döneminde Hristiyan nüfusun kentte tehcir yoluyla yerinden edilmesi, kentin kültürel ve sosyal dokusunun değişimini etkileyen önemli olaylardan biridir (Küçük, 2013; Aydın ve diğer, 2000). Bu değişimler mekânsal kullanımları da etkilemiş, kent içerisindeki ticari faaliyetler ve dini mekanlara ilişkin değişiklikler de yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı Döneminde kentin topografik eşikleri nedeniyle tek ulaşım aksı olan ana caddesine taşıtların girişinde problem yaşanması sebep gösterilerek caddenin genişletilmesine yönelik çalışmalarda pek çok yapının yıkılması ve cadde üzerindeki kullanım kararlarının da bu doğrultuda değişim göstermiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ulus devlet paradigmasının kentsel mekân üzerine yansımaları özellikle toplumsal yapıda ve mekânda dönüşümlere yol açmıştır (Şekil 6). Özellikle devletlerin mevcut ideolojiyi yansıtmak için yapı, sokak ve mahalle isimlerini değiştirmesi, mekandaki varlığını hissettiren veya vurgulayan kamu yapıları inşa ederek mekânı dönüştürme biçimi kültürel ve politik değişimlerin mekâna yansımaları olarak görülmektedir (Çavuşoğlu, 2014). Bu dönemde mahalle sayısının aynı kaldığı ve isimlerinin Diyarbakırkapı, Eminettin, Necmettin, Latifiye, Ulucami, Yenikapı, Teker, Şehidiye, Savurkapı, Gül, Medrese, Şar, Çabuk şeklinde değiştiği görülmektedir.

1930-1940 aralığında kent formu çok büyük değişiklikler göstermemekle beraber, bazı yapıların ve kiliselerin yıkıldığı ya da farklı amaçlarla kullanıldığı, kentsel dokunun özellikle Türk Ocağı, Halkevi gibi Cumhuriyetin yeni paradigması olan ulus-devlet anlayışını kitlelere ulaştırmaya çalışan yapıların ağırlık kazandığı görülmektedir (Küçük, 2013).

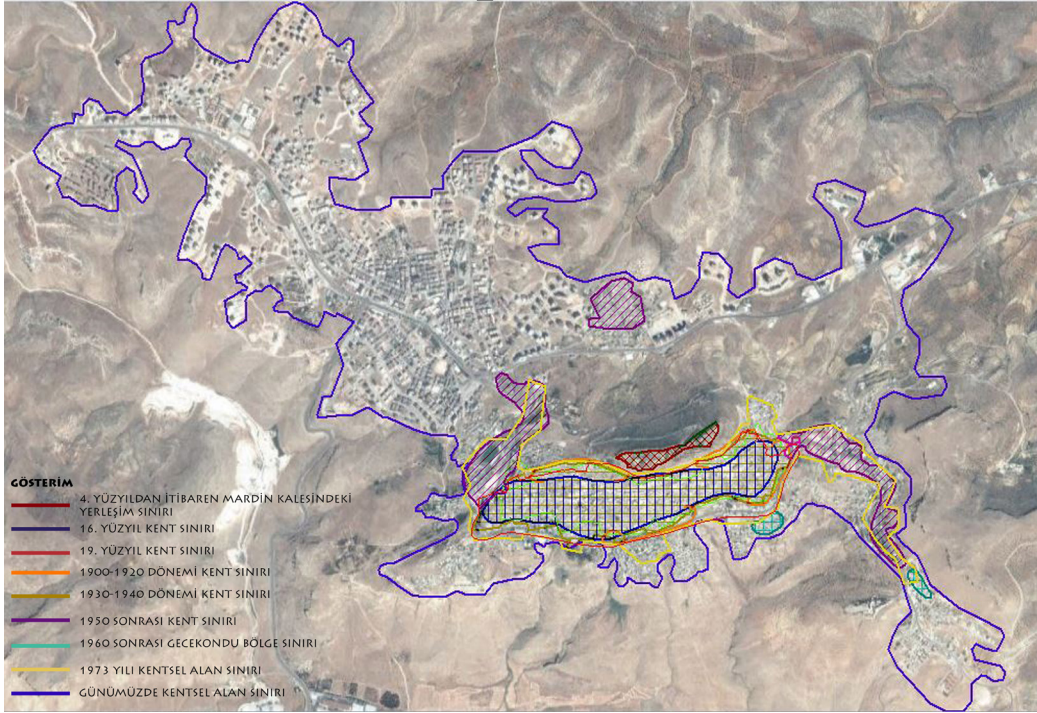
Şekil 8. 1930'lar Mardin kent makroformu (IFEA, 2018).

1926'da İstanbul'a gelen ve uzun yıllar Türkiye'de kalarak araştırmalar yapan Fransız mimar, restoratör ve sanat tarihçisi Albert Gabriel Mardin'deki yapıları detaylı olarak inceleyerek çizimlerini yapmış, kent surlarına ve görünüşüne ilişkin bilgiler vermiştir. Albert Gabriel, Mardin'e ilişkin Doğunun diğer şehirlerinden farklı olduğunu, evlerin teraslı biçimde tiyatro gibi şekillendiğini, kentin doğu-batı aksında yayılma gösterdiğini, şekil 8'de kırmızı ile gösterilen ana caddenin kente Diyarbakır ve Nusaybin üzerinden ulaşan tek yol ağı olduğunu aktarmaktadır (Nasıroğlu, 2010). Ayrıca Gabriel'in çizimlerinin birinde

sur duvarlarının kesik çizgilerle gösterildiği, bu durumun yıkılan kısımları işaret ediyor olabileceği düşünülmeyle beraber, bir başka paftasında şekil 8’de mavi ile gösterildiği biçimde sur duvarlarını gösterdiği de görülmektedir.

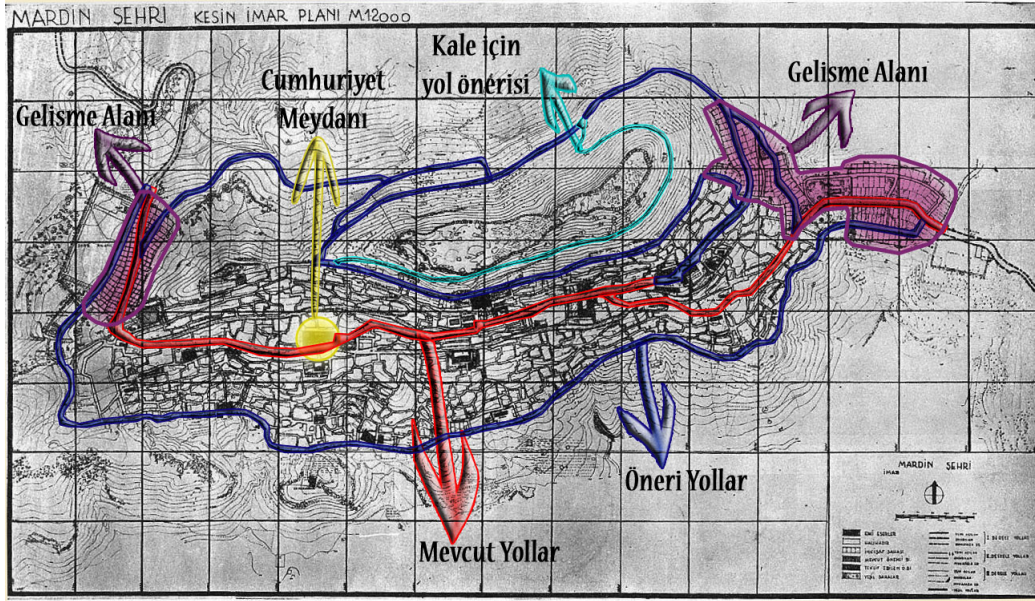
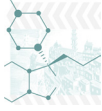

Şekil 9. Mardin Kent Sınırlarının Tarihsel Gelişimi.

Tarihsel süreç boyunca Hristiyan nüfusun daha yoğun olduğu Mardin kentinde, I. ve II. Dünya Savaşları süresince Hristiyan nüfusun göç etmesiyle kiliseler farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmış, 1932 yılında patriklik merkezinin taşınması ile kentte ekonomik ve kültürel anlamda değişimler yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde değişen ekonomik ve sosyal yapıdan orta ve alt gelir grubunun fazlasıyla etkilemiş, özellikle Hristiyan toplumun yeniden göç etmesi, mülkiyetlerde el değiştirmeler yaşanması, göçlerle beraber boş kalan alanlara köylerden gelen yeni bir grubun yerleşmesi kentsel mekânı ve ekonomik ilişkileri de büyük değişimlere uğratmıştır.

Mardin’de Planlama ve Koruma Çalışmaları

Mardin’de 1952 yılında 1/2000 ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planının onaylanması ile ilk kez planlama çalışmaları başlamıştır (Şekil 10). 1950’li yıllara kadar Mardin kent formunda çok büyük değişimler görülmemekte olup, söz konusu planda gelişme alanları yerleşmenin doğu ve batısında yol aksı çevresinde dönemi itibarıyla kent nüfusu dikkate alınarak küçük alanlar biçiminde önerilmiştir (Taner ve Taner, 1949).

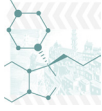
Şekil 10. 1952 onaylı 1/2000 ölçekli Mardin Şehri Kesin İmar Planı (Taner ve Taner, 1949).

Bu dönemde Mardin'e köyden göçle gelen toprak zenginlerinin Hristiyan nüfustan boşalan alanlara yerleştiği, daha yoksul olan kesimin ise güney ve güneydoğuda günümüzdeki 2. Cadde çevresinde yer seçtiği görülmektedir (Alioğlu, 2003). Merkezdeki mülkiyet değişiklikleri ekonomik ve sosyal yapının değişimine, güneydeki yerleşmeler ise kent formunda değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde kentin yerleşik dokusunun sınırlarının genişlemesinin önemli etkenlerden biri gecekondular ve göç süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Belediye Binası'nın inşa edilmesi, sanayi çarşısı ve pazar yeri için yer seçimi, yol genişletmeleri ile yaşanan imar faaliyetleri kentin fiziksel dokusundaki diğer önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkoğlu, 1973).

1960'lı yıllardan itibaren güneyde 2. Cadde çevresinde gecekondular mahallerinin oluşması (Şekil 9), sonraki dönemlerde zorunlu göçlerle nüfusun artması ile bu mahallelerin genişlemesi, bu alanlarda mekansal ve sosyo-kültürel ayrımların da belirginleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kentsel ve sosyal doku yeni bir değişim dönemine girmiştir. (Tuncer Gürkaş, 2012). Bu dönemde pek çok kentte olduğu gibi Mardin'de de yolların kesişimi ile oluşan meydan dokusu değiştirilerek düzenleme sırasında yapılar yıkılmış ve Cumhuriyet Meydanı düzenlenerek bir anıt inşa edilmesi ile yeni ideolojinin mekânı biçimlendirme süreci yaşanmıştır (Şekil 6).

1970'li yıllarda kent formundaki değişimlerin büyük çoğunluğu göçlerle birlikte demografik yapıda yaşanan değişiklikler sonucunda doğu ve batıda ana cadde çevresinde gerçekleşmiştir. Mekansal değişimlerin yanı sıra Hristiyan nüfusun oldukça azalması, komşuluk ilişkileri, ticaret, usta-çırak ilişkileri vb. bağlamında sosyal dokudaki yaşanan değişimler, kentin ekonomik yönünü zayıflatmıştır. Bu süreçte ekonomiyi canlı tutabilecek herhangi bir fabrika veya üretim alanının kentte bulunmaması gününbirlik ticaret, hizmet sektörü ve kaçakçılık üzerinden kent ekonomisinin şekillenmesine neden olmuştur (Aydın ve diğer, 2000).

Mardin'de ilk kez Gayrimenkul Eski eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 21.09.1979 tarih ve A-1933 sayılı kararı ile toplu tescil kaydı yapılması ve "kent bütünü'nün bir kültür varlığı

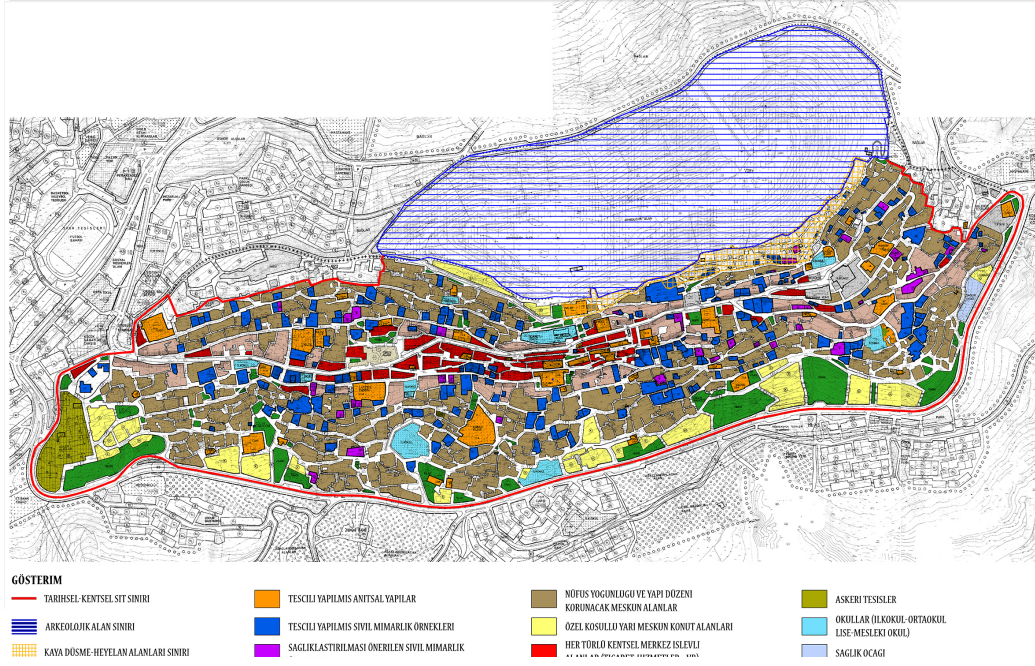
olarak korunması” şeklinde sit alanı belirlenmesi kentteki tarihi yapıların korunmasına yönelik önemli bir karar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumun tarihi kent merkezinde yapılaşma kısıtlamaları yaratması ile birlikte 1980 sonrasında kent formunun yayılım göstermesi, gecekonduların büyümesi, kuzey batıda ve güney doğuda saçaklanma biçiminde sınır değişiminin yaşanması ile sonuçlanmıştır (Şekil 9).

Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu’nun 31.05.1985 tarih ve 1425 sayılı kararı ile farklı yıllarda alınan kurul kararlarının değerlendirilmesi sonucunda Mardin geleneksel kent dokusu içerisinde yaklaşık 100 adet anıtsal yapı (I. Grup), yaklaşık 400 adet sivil mimarlık örneği (II. Grup) olarak belirlenmiş ve “Mardin Kentsel Sit Alanı” ilan edilmiştir. Aynı Koruma Kurulu kararıyla Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı’nın uygun bulunmuştur. Yerleşilebilir alanların kısıtlı olması ve kent merkezindeki koruma kısıtları nedeniyle kentin sığramalı büyümesi gündeme gelmiştir. Bu sığrama stratejisi çerçevesinde kentin günümüzdeki formunun oluşmasında iki gelişme bölgesi belirleyici olmuştur (Şekil 11 ve 12).

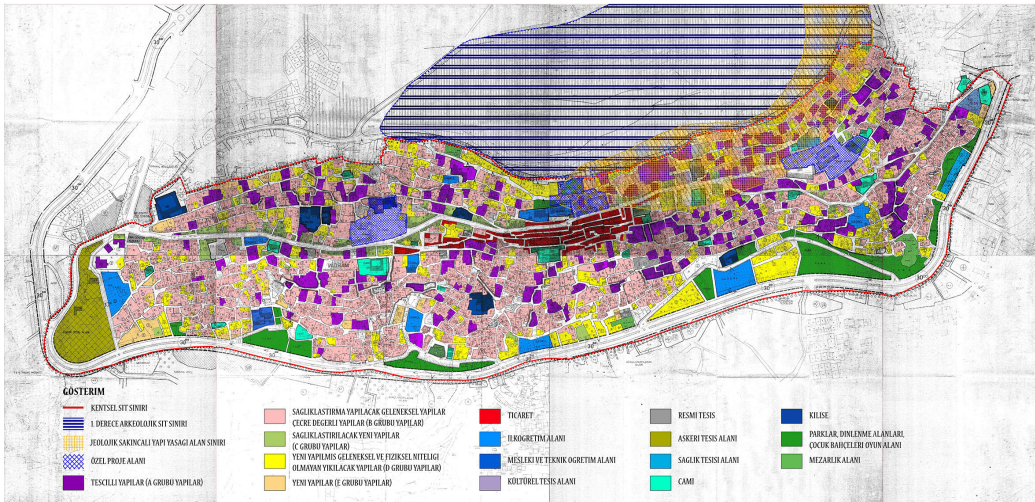
Şekil 11. 1985 onaylı Mardin (Merkez) Nazım İmar Planı (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2017).

1985 yılında onaylanan Mardin (Merkez) Nazım İmar Planı’nda gelişme alanı olarak belirlenen kuzey batıdaki Yenişehir Bölgesi, özellikle 1990 sonrası yoğun gelişme göstermiş ve kent topografik olarak, fiziksel olarak ve sosyal doku bağlamında farklılaşan iki ayrı yerleşme dokusuna dönüşmüştür (Şekil 11). Planlı gelişen Yenişehir bölgesi dışında güney batıda sığrama yaparak İstasyon bölgesinde yerleşme alanları oluşturulmuştur. Gelişme alanı olan Yenişehir bölgesinin plan kararları ve kamu kurumlarının yer seçim kararları ile geliştiği ve kent formunda etkili olduğu görülmektedir.

Şekil 12. 1985 onaylı Mardin Tarihsel Çevre Koruma İmar Planı (Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2017).

Tarihi kent merkezinin korunmasına yönelik yaşanan sorunlar ve plan kararlarının kentin ihtiyaçlarını karşılamaması nedeniyle 1993 yılında 1/1000 ölçekli Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı onaylanmıştır. Bu plan ile kentsel sit alanı beş bölgeye ayrılarak, tescilli yapılar ve tescilsiz yapılar farklı notasyonlarla gösterilmiş ve detaylı kararlar üretilmeye çalışılmıştır (Şekil 13).

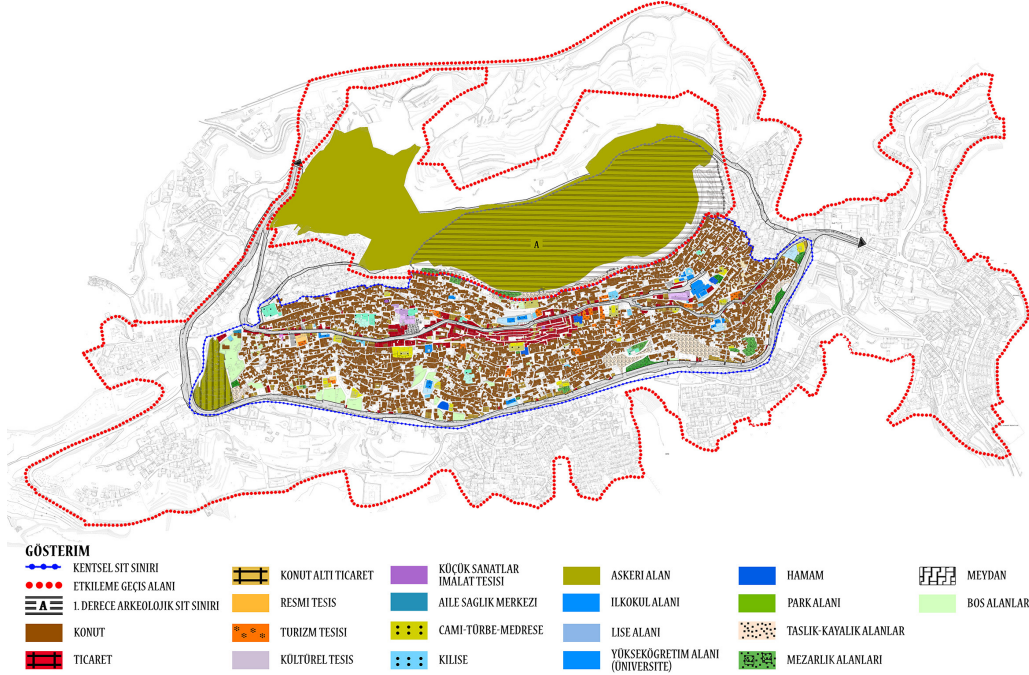

Şekil 13. 1993 onaylı Mardin Koruma Amaçlı İmar Planı (Mardin Artuklu Belediyesi Arşivi, 2016).

Kentin planlama sürecinde tarihi kent merkezindeki baskının azaltılmasına yönelik stratejilerle ana kullanım kararlarının gelişme alanlarında yer seçmesi ile birlikte tarihi kentin boşalması, kullanımların turizm ve hizmet sektöründe yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu

risklere ilişkin koruma-kullanma dengesini gözetemeyen kararların ve stratejilerin üretilmemiş olması kentteki tarihi dokunun yıpranmasına engel olamamış durumdadır.

Şekil 14. Mardin Kentsel Sit Alanı Arazi Kullanım Durumu.

Mardin Kentsel Sit Alanının günümüzdeki yerleşim biçimini ve kent formuna ilişkin yapılan incelemeler on üç mahalleden oluşan alanın 1. Cadde üzerinden cephe alan Çabuk, Şar, Medrese, Gül, Latifiye, Ulucami, Teker, Şehidiye ve Savurkapı Mahallelerinde ticaret fonksiyonunun yoğunlaştığı, mahallelerin iç kesimlerinde ise geleneksel konut dokusunun yer aldığı görülmektedir. Eminettin, Necmettin ve Yenikapı mahalleleri ana cadde üzerinde cephe almamakta, mahallelerin güneyinde 2. Caddeden cephe alan kısımlarda küçük ticari birimler ve geleneksel dokudan farklı yeni yapılar bulunmaktadır (Şekil 14). Tarihi kent merkezi lineer biçimde tek bir ana cadde çevresinde şekillenmiştir. Bu ana cadde kentin tarihsel süreçteki iki kapısı olan ve günümüzde mahalleleri Diyarbakırkapı ve Savurkapıyı birbirine bağlamaktadır. 1. Cadde boyunca ticaret ve turizm alanları bulunan Mardin'de, Ulu Cami çevresinde Revaklı Çarşı (Tellallar-Sipahiler), Çarıkçılar Çarşısı, Kayseriye Bedesteni, Marangozlar Çarşısı, ve Arasta İşhanı şeklinde geleneksel çarşı dokusu yer almaktadır.

Tarihsel süreçte kentte önemli izleri bulunan Hükümet Konağı'nın Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne, eski Süvari Kışlasının Sabancı Müzesi'ne, PTT Binasının Otelcilik Yüksekokulu Uygulama Otel'i'ne dönüştüğü görülmektedir. Mardin kentsel sit alanı, tescilli konut dokusu, geleneksel çarşı bölgesi, meydanlar, bakı noktaları, çeşmeler ve bölgeye özgü abbaralar ile özgün tarihi dokusunu sürdürmektedir (Şekil 6). Kentin koruma sürecinde işlevlendirme kararlarının turizm üzerinden şekillenmesi, kentin dönemler içerisinde geçirdiği göç süreçleri, tarihi kent merkezinin demografik yapısının değişmesi, soylulaştırma riskinin oluşması gibi sorunların koruma-kullanma dengesinin kurulmasını zorlaştırdığı ifade edilebilecektir.

Değerlendirme

Mardin, 1. cadde çevresinde doğu-batı aksında lineer olarak şekillenen ve tarihsel dönemdeki her katmanın birbiri üzerine şekillendiği bir yerleşim dokusu göstermektedir. Mardin kentsel sit alanı, yerleşme dokusunun kale içerisinden dış surlara doğru genişlemesi ile birlikte yayılım göstermiştir. Bu geleneksel dokunun topografya ile uyumlu bir biçimde, birbirinin cephesini kapatmayan, teraslı bir yapılaşma göstermesiyle özgün organik doku ortaya çıkmıştır. Kentin doğal topografik yapısına ve kültürel yaşamına uyumlu yapı-avlu-bahçe-sokak etkileşimi özgün bir kentsel peyzaj oluşturmuştur.

Kent formunun ana yapısını 16. yüzyıldaki yapılaşmalar oluştururken, bu yapının 1950’li yıllara kadar korunmuş olduğu görülmektedir. İmar planı kararları, 1960’lı yıllarla beraber başlayan göç süreçleri ve gecekondu alanlarının oluşması, demografik yapının değişimi, 1980 sonrasında yerleşimin yeni gelişme alanlarına sıçraması ve özellikle modern yerleşim bölgesi olan Yenişehir bölgesinin gelişmesi ile beraber mekansal ve sosyal dokuda ayrışan iki farklı yerleşme ortaya çıkmıştır.

Kentlerin form değişimi incelenirken tarihsel izlerin takip edilme sürecinde, katmanların nasıl oluştuğunun anlaşılabilmesi için yerleşmenin hangi mekansal ve sosyal değişimlerden geçtiğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Mumford (2007), kentin kökenlerine ulaşılabilmesi için salt fiziksel mekânın oluşumuna bakmanın yanıltıcı olduğunu, kentin dil ve ritüel gibi maddi iz bırakmayan verileri de barındırdığını ve geleceğe aktardığını belirtmektedir. Bu aktarım süreci kentin bir önceki yerleşmeye ilişkin tarihsel veriyi nasıl kullandığı, alışkanlıkları, gelenekleri ve toplumsal ritüelleri aktarma biçimine göre şekillenmektedir. Bu kapsamda kent formunun değişiminin yalnızca fiziksel bir süreç olarak değil, aynı zamanda geleneksel öğelerin bir parçası olan dillerin, dinlerin, ritüellerin ve sosyo-kültürel değişimlerin de okunması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda bu çalışma, kentin makroformunun gelişim öyküsünü inceleyerek, tarihsel araştırmalara mütevazı bir katkı sunmayı amaçlayan bir çalışma olarak görülmelidir.

Kaynaklar

- Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin şehir dokusu ve evler* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2000). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Bekin, D. (2009). *Tarihin ışığında Mardin*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dolapönü, H. (1972). *Tarihte Mardin: Itr-el-nardin fi tarih Merdin* (2. Baskı). İstanbul: Resim Ofset Matbaacılık.
- Düzenli, H. İ. ve Taşar, E. S. (2012). Mardin’de tarih, bina ve mimarlık katmanları: 19. yy. Hükümet Konağından 21. yy. Mimarlık Fakültesine dönüşümün hikayesi, *Arredamento Mimarlık*, 254, 64-78.
- Erkanal, H. (2005). *Mardin’in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi. Taşın Belleği Mardin içinde* (23-39). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gravürlerle Türkiye: Anadolu 2. (2002). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- IFEA (2018). 1930 Albert Gabriel Planı. (<http://map-archivis.ifea-istanbul.net/>). Erişim Tarihi:

04.06.2018.

Küçük, M. (2013). Aidiyetin mekânı: Mardin’de kimlik ve mekânın değişimi, İDEALKENT Kentin Bedeni Mardin, 9, 114-149. Ankara: ADAMOR Kent Araştırmaları Merkezi.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nasıroğlu, M. (2010). Batılı seyyahların gözüyle Mardin ve çevresi (Mardin, Nusaybin, Hasankeyf). Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

Sarı, E. (2010). *Kültür, kimlik ve politika: Mardin’de Kültürlerarasılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Taner N. ve Taner, P. (1949). “Mardin Şehri Kesin İmar Planı İzah Notu”, *Arkitekt*, 207-208, 66-70.

Tuncer Gürkaş, E. (2012). Mardin” izlenim notları: varsayımlar versus yüzleşmeler, *Arredamento Mimarlık*, 252, 103-111.

Türkoğlu, K. (1973). *Mardin kenti imar planı analitik etüdları*. Ankara: A Mimarlık-Şehircilik Bürosu.

Uluçam, A. (2005). İslam Dönemi Mardin’i. *Taşın Belleği Mardin*, 99-115. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.